

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ І ТЕКСТУ. ПРОБЛЕМИ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ. СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'23

Н. В. Акімова

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕКСТУ

У статті розглянуто сучасні підходи до визначення поняття «текст». Проаналізовано популярні тлумачення терміна, узагальнено специфіку вузького й широкого трактування цього поняття. Подано психолінгвістичну характеристику тексту.

Ключові слова: текст, психолінгвістика, інформативність, компресивність, відносність значення, варіативність.

Одним із ключових об'єктів лінгвістичних досліджень є текст. Вивчення тексту в межах різних наукових парадигм значно поглибило традиційні уявлення щодо цього явища, його суті та ознак. Узагальнюючи результати останніх публікацій, можна стверджувати, що сформувалося нове розуміння тексту. Певною мірою цьому сприяли розвиток і популяризація віртуальної комунікації, де «людина – це текст» [7]. Отже, проаналізувати сучасні дефініції тексту та визначити особливості психолінгвістичного трактування тексту і є метою цієї наукової розвідки.

Сьогоднішній підхід до вивчення тексту значно відрізняється від принципів, сформульованих ученими ХХ ст. У цілому виділяють три тенденції дослідження: «граматика тексту» (коли методи «граматики речення» переносять на аналіз тексту), «семантика тексту» (коли намагаються визначити закономірності «глибинних», змістових відношень у тексті) та текст як елемент комунікації [26, с. 50-53]. Проте загальна стратегія сучасної лінгвістики тексту полягає в переході від вивчення структури до комунікативного аналізу [23, с. 31].

Проблема дослідження тексту ускладнюється неоднозначністю розуміння цього терміна [19, с. 62; 26, с. 61]. Наразі час існує більше 300 визначень.

До вузького розуміння тексту можна віднести визначення В. П. Беяніна, І. Р. Гальперіна, З. Я. Тураєвої, які текстом вважають послідовність мовних / мовленнєвих засобів (знаків), що мають ознаки зв'язності, цілісності та емотивності [3, с. 109; 6, с. 45; 25, с. 11]. Класичною є дефініція Ю. М. Лотмана, в якій підкреслено такі риси тексту, як вираженість, відмежованість, структурність [14, с. 37]. Вузького тлумачення дотримуються сучасні словники [18, с. 791]. Окремі вчені наголошують на комунікативній функції тексту [8, с. 16; 15, с. 133; 26, с. 154].

Перехідною від вузького до широкого тлумачення може слугувати дефініція А. Т. Орлова: «Текст можна визначити як особливу комунікативну одиницю, організовану послідовність речень, у яких відповідно до цільової настанови автора розкривається зміст теми або ідеї шляхом лінійного розгортання її з тематичного ядра» [19, с. 63].

До широкого розуміння тексту належать такі трактування, як, наприклад, наступне: «Текст як знакова структура є процесом взаємодії цієї структури з читачем (реципієнтом)» [24, с. 136]. Д. С. Алієва, В. А. Маслова, Ю. А. Сорокін розглядають текст як набір певних сигналів [1, с. 21; 16, с. 87; 24, с. 6]. Цікаве розуміння тексту пропонує М. М. Бахтін: «Якщо розуміти текст широко – як всякий зв'язний знаковий комплекс, то людина в її людській специфіці завжди виражає себе (говорить), тобто створює текст (хоч би і потенційний)» [2, с. 1-4]; «Кожне слово (кожен знак) тексту виводить за його межі. Будь-яке розуміння є співвідношенням цього тексту з іншими текстами» [13, с. 18]. У широкому розумінні текстом вважають усю інформацію, яку ми отримуємо через органи чуття, зважаючи на це, ніщо не існує поза текстом [20, с. 6]. Таким чином, широка дефініція виводить це поняття за межі лінгвістики, представляючи його об'єктом вивчення низки гуманітарних і філософських наук.

У тлумаченнях, представлених у працях психолінгвістичного спрямування, увага переноситься з переліку ознак на роль інтерпретатора. Таким чином, текст визначають як «послідовність знаків, структурно закріплену, яка має те або інше значення залежно від «моделі читача», яку «заховав» автор, і від тієї знакової системи, в якій «відкриває» цю послідовність читач» [8, с. 20]. Ю. В. Дорофєєв розглядає текст як «продукт процесу говоріння, створений з метою впливати на адресата, що має індивідуально-авторський зміст і структуру, здатну передати цей зміст» [9, с. 168]. На думку О. О. Залевської, текст створюється і сприймається людиною, без якої існує лише «тіло тексту», а воно поза взаємодією з людиною залишається звуковим шумом або ланцюжком певних фігур, що не стають знаками до того, доки не з'явиться хтось, здатний приписати їм значення, – означити [11, с. 64]. Отже, текст – це не просто мовний код, що слугує посередником між автором і читачем. Специфіка тексту, як справедливо зазначає В. Т. Садченко, полягає в його можливості накопичувати навколо себе інформаційне поле, розширювати смисли, текст здатний «упорядковувати» довкілля, тобто впливати на світогляд автора й читача. Інформаційне поле, створене текстом, складається з власне текстової інформації, збудженої в інтелекті безпосередньо під впливом сукупності мовних засобів, що утворюють такий текст, і апперцепції (минулого досвіду, запасу знань, рівня інтелекту й культури, загального змісту духовного життя людини), а також психічного стану людини в момент сприйняття [22, с. 16].

Враховуючи засади психолінгвістики, О. І. Новіков виокремлює статичний і динамічний стани тексту. Перший з них відповідає тексту, що розглядають як певний результат, продукт розумово-мовленнєвої діяльності. Другий (динамічний) стан – це текст у процесі його породження, сприйняття і розуміння [17, с. 214]. Класична характеристика тексту доповнюється психолінгвістичними ознаками інформативності та компресивності, текст сам по собі не має смислової структури, вона є приналежністю не тексту, а смислової сфери особистості, яка сприймає й осмислює текст [там само].

З позицій психолінгвістики, особливе значення мають ті характеристики тексту, що визначають специфіку його сприйняття та розуміння. Класична модель розуміння (автор кодує інформацію, реципієнт розшифровує) ускладнюється з урахуванням доробку сучасних учених, зокрема О. О. Залевської, яка виділяє п'ять компонентів: автор – авторська проекція – тіло тексту – реципієнт – проекція тексту реципієнта [10, с. 253] і звертає увагу на співвідношення проекцій. За допомогою тексту реалізуються три компоненти цієї моделі: авторська проекція (смысл, який вкладає в текст продуцент), проекція реципієнта (смысл, який виділив з тексту адресат) та текст (всі абстрактні узагальнені значення слів, що складають текст). О. О. Залевська орієнтується на співвідношення проекцій, отже, передбачає неповний збіг смислів продуцента й реципієнта. Розбіжність цих смислів є передумовою варіативності, властивої тексту.

Г. І. Ісенбаєва виокремлює у процесі інтерпретації три типи тексту: зустрічний, гіпер- і вторинний. «Зустрічний текст виявляє себе в позначенні породжуваних продуктів, ним ми відповідаємо на питання: що це таке? який він? які його властивості? тощо. Гіпертекст виявляє себе в єдиній структурі змішаного уявлення, пояснення і пред'явлення вироблюваного знання. Вторинний текст виявляє себе в іншому форматі: це строгий, логічний, «документальний», точний текст, в термінах якого проводиться власне доказове пред'явлення «чистого» продукту розуміння початкового тексту, який будується суб'єктом на кінцевій стадії пізнання об'єкта «ситуація» і коли факти лінгвістичної дійсності використовуються як аргументи побудованого вивідного знання» [12, с. 29]. Аналіз поглядів Г. І. Ісенбаєвої дозволяє диференціювати три типи тексту, що відповідають трьом стадіям розуміння (первинне ознайомлення, пояснення, висновки). Отже, смисли, вкленені в текст продуцентом, проходять кілька трансформацій у свідомості реципієнта, з яких перша й частково друга зумовлені власне текстом, а кінцевий результат розуміння залежить, зокрема й від інших чинників. Важливу роль у процесі інтерпретації тексту відіграють механізми сприйняття, що здебільшого представлені в психолінгвістичній літературі трьома формами: апперцепцією (залежність сприйняття від минулого досвіду), еквівалентними замінами (спрощення) та імовірнісним прогнозуванням (передбачення майбутнього, засноване на імовірнісній структурі минулого досвіду та інформації про наявну ситуацію) [4, с. 223-225; 10, с. 184].

Загалом у процесі розуміння тексту можна виділити кілька етапів. На початковому етапі важливу роль відіграють поверхнєве та глибинне значення, а також асоціативні зв'язки. Другий, інтерпретаційний, етап реалізується шляхом побудови первинної та вторинної проекцій тексту, тут важливі перцептивні механізми і ступінь емоційної ідентифікації з автором (більш-менш адекватне сприйняття реципієнтом доміантної емоції автора, виявленої через мовні структури тексту, і породження у відповідь емоції схожої модальності [5, с. 62; 21, с. 107; 4, с. 227]).

Отже, в традиційному розумінні текст – це послідовність мовних знаків, що мають ознаки зв'язності, цілісності, емотивності й у сукупності характеризуються вираженістю, відмежованістю та структурністю. В останні роки спостерігається кілька тенденцій розширення значення терміна «текст»: у найширшому розумінні ніщо не існує поза текстом, навіть людина – це текст. Цікавий підхід до визначення

тексту запропоновано у психолінгвістичній літературі, де виокремлено такі властивості тексту, як інформативність, компресивність, відносність значення, варіативність, а також диференційовано зміст та значення тексту. Такий підхід дозволяє поглибити класичні методи аналізу тексту і по-новому дослідити прагматичний потенціал текстів.

У перспективі заплановано розробити метод аналізу тексту з урахуванням здобутків сучасної психолінгвістики.

Література

1. *Алиева Д. С.* К проблеме разграничения понятий «дискурс» и «текст» в современной лингвистике / Д. С. Алиева // Мова і культура. Серія «Філологія». – 2002. – Т. II / 1. – Вип. 4. – С. 19–23.
2. *Бахтин М. М.* Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа [Электронный ресурс] / М. М. Бахтин // Библиотека Гумер – культурология. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Baht_PrT.php.
3. *Белянин В. П.* Психолінгвістика : [учебник] / В. П. Белянин. – М. : Флинта, 2003. – 232 с.
4. *Белянин В. П.* Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : [монография] / В. П. Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
5. *Бутакова Л. О.* Интерпретация художественного текста : поэтика «с человеческим лицом», «усредненным» сознанием или поэтика без «лица» и «сознания»? в рамках когнитивной поэтики / Л. О. Бутакова // Вопросы психолінгвістики. – 2004. – № 1. – С. 57–63.
6. *Гальперин И. Р.* Ретроспекция и проспекция в тексте / И. Р. Гальперин // Филологические науки. – 1980. – № 5. – С. 44–52.
7. *Горошко Е. И.* Гендер и блогтика Интернета (психолінгвістический анализ) [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/article.aspx?ald=75>.
8. *Гуменюк Т. К.* Постмодернізм як транскультурний феномен. Естетичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика» / Т. К. Гуменюк. – К., 2002. – 30 с.
9. *Дорофеев Ю. В.* Воздействие как инвариантная функция текста / Ю. В. Дорофеев // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 110. – Т.1. – С. 166–168.
10. *Залевская А. А.* Введение в психолінгвістику / А. А. Залевская. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2000. – 382 с.
11. *Залевская А. А.* Некоторые проблемы теории понимания текста / А. А. Залевская // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 62–73.
12. *Исенбаева Г. И.* Методология порождения вторичного текста : когнитивный аспект : автореф. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. И. Исенбаева. – Уфа, 2010. – 38 с.
13. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – К. : Орианы, 2000. – 448 с.

14. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
15. Максимов С. С. Коммуникативный тип тексту як фактор, що визначає «поведінку» перекладача / С. С. Максимов // Вісник СумДУ. – Серія Філологічні науки. – 2003. – № 4 (50). – С. 128–135.
16. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
17. Нестерова Н. М. Психоллингвистика текста, или есть ли смысл в тексте? / Н. М. Нестерова // Вопросы психоллингвистики. – 2009. – № 9. – С. 213–219.
18. Ожегов С. И. Словарь русского языка : Ок. 57000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1987. – 750 с.
19. Орлов А. Т. Структурно-смысловые типы газетных текстов / А. Т. Орлов // Русский язык в школе. – 1990. – № 2. – С. 62–67.
20. Потятиник Б. В. Екологія ноосфери / Б. В. Потятиник. – Львів : Світ, 1997. – 142 с.
21. Романов Д. А. Психоллингвистическое обоснование эмоциональной идентификации / Д. А. Романов // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 98–107.
22. Садченко В. Т. Вторичный семиозис в художественном тексте : автореф. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. Т. Садченко. – Владивосток, 2009. – 38 с.
23. Семенов О. А. Язык эпохи и языковая личность в сатирическо-юмористическом тексте : дис. докт. филол. наук : 10.02.02, 10.02.01 / О. А. Семенов. – Кировоград, 2002. – 518 с.
24. Сорокин Ю. А. Психоллингвистические аспекты изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1985. – 168 с.
25. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105–114.
26. Филиппов К. А. Лингвистика текста : курс лекций / К. А. Филиппов. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2003. – 336 с.

Akimova N. V. The psycholinguistic approach to determination of text

In the article modern approaches to determination of the concept «text» are examined. Popular interpretations of the termin «text» are analysed, the specificity of narrow and wide interpretation is generalized. Psycholinguistic description of the text is given.

Keywords: text, psycholinguistics, informational content, compressiveness, relativity of value, variability.

Акимова Н. В. Психоллингвистический подход к определению текста

В статье рассматриваются современные подходы к определению понятия «текст». Проанализированы популярные толкования термина, обобщена специфика узкой и широкой трактовки этого понятия. Представлена психоллингвистическая характеристика текста.

Ключевые слова: текст, психоллингвистика, информативность, компрессивность, относительность значения, вариативность.